

процесса и определяет его эффективность и конечный результат. Выделены условия развития коммуникативной культуры педагога.

Ключевые слова: культура общения, коммуникативные способности, коммуникативные умения, профессиональная подготовка.

SUMMARY

I. Yemets. Shaping of communication standards as the basis of teacher's professional success.

Approaches to organization of the process of future teachers' speech skills and habits formation while studying at higher educational establishment are considered. The main directions of improving the process of training teachers to communicate with children, the first of which focused on the development of skills and communication skills, and the second – to optimize the personality of the teacher are analyzed in the article. The author notes that vocational teacher communication permeates all components of the educational process and determine its effectiveness and outcome. The conditions of development of teacher communicative culture are pointed out.

Key words: communication standards, communicative abilities, communicative skills, professional training.

УДК 821.161.2:82.09:82-32

В. А. Захарова, Ю. В. Ткаченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ НОВЕЛИ В. СТЕФАНИКА «КАМІННИЙ ХРЕСТ» У СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються особливості аналізу новели «Камінний хрест» у психологічному аспекті, досліджуються засоби психологічного розкриття теми еміграції у творі. З'ясовуються основні акценти, які повинен розставити вчитель-словесник під час роботи над текстом новели В. Стефаніка в десятому класі загальноосвітньої школи. Подаються практичні рекомендації педагогові щодо визначення учнями засобів психологічного зображення в «Камінному хресті». У статті аналіз твору саме в психологічному аспекті визначено як найдоцільніший при вивченні новели В. Стефаніка «Камінний хрест» на уроках літератури в старшій школі.

Ключові слова: психологічний аналіз, еміграція, психологізм, засоби психологічного зображення, асоціативність, психологічний діалог, психологічний монолог, художня деталь, образ-символ.

Постановка проблеми. Творчість В. Стефаніка запропонована програмою до вивчення в закладах освіти різних рівнів, тому постійно знаходиться під увагою дослідників. Праці С. Микуша, І. Проценка присвячені основним аспектам вивчення творчості письменника. У своїх наукових розвідках І. Данилюк, М. Кодак з'ясували особливості психологізму творів В. Стефаніка. Оригінальні підходи до аналізу новели «Камінний хрест» пропонують І. Литвинова, О. Бутенко. Однак варто звернути більшу увагу на психологічний аспект аналізу новели «Камінний хрест» при вивченні творчості В. Стефаніка в старшій школі.

Аналіз актуальних досліджень. Новела В. Стефаніка «Камінний хрест» – єдиний твір автора, запропонований сучасною програмою до

вивчення в десятому класі загальноосвітньої школи, – знаходиться в колі пильної уваги методистів. Так, у праці «Вивчення поетики Василя Стефаника» С. Микуш (2011) аналізує художні способи характеротворення в межах структурного типу психологізованого портрета, визначає методологічні засоби і прийоми, за допомогою яких читач може зазирнути в творчу лабораторію письменника. Нові підходи до аналізу програмового твору в праці «Проблема еміграції в новелі В. Стефаника «Камінний хрест» пропонує І. Литвинова (2008).

Мета статті – визначення особливостей психологічного аспекту аналізу новели В. Стефаника «Камінний хрест» у старшій школі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до сучасної програми новела В. Стефаника «Камінний хрест» вивчається на уроках української літератури в десятому класі. Пам'ятаючи про те, що одна з головних рис художньої літератури – здатність розкривати таємниці внутрішнього світу людини, виражати душевні рухи так точно і яскраво, як це не зробити людині в повсякденному житті, доцільним у старшій школі є аналіз твору саме в психологічному аспекті.

Як слушно зазначає І. Проценко, під час вивчення творчості В. Стефаника необхідно наголосити на тому, що «письменнику-новелісту в короткій, стислій формі треба розкрити глибину змісту, показавши психологію і настрої героїв» [8, 35]. Учитель-словесник повинен скерувати роботу учнів над текстом програмового твору саме в аспекті розгляду майстерності В. Стефаника відтворювати внутрішній стан персонажів.

Подаючи відомості про історію написання новели «Камінний хрест», педагогові слід зацентувати увагу на тому, що на початку 90-х рр. XIX ст. в Західній Україні спалахнула «еміграційна гарячка». Десятки, сотні, тисячі сімей попливли до Канади, Сполучених Штатів Америки, Аргентини й Бразилії [5, 20]. Поневіряння втікачів із рідного краю не могли залишитися без уваги тогочасних письменників. Темі еміграції українців до країн Північної та Південної Америки присвячені твори І. Франка (цикл віршів «До Бразилії»), Т. Бордуляка («Ось куди ми підемо, небого», «Іван Бразилієць», «Бузьки»), Марка Черемшини («Осінь»), А. Чайковського («Бразилійський гаразд»), Д. Макогона («Два листи», «Любов») та ін. Серед них привертає увагу майстерна новела В. Стефаника «Камінний хрест», написана на основі реальних подій. Важко однозначно визначити прототип Івана Дідуха, оскільки це збірний образ-тип. Найімовірніше, на творення персонажа вплинули Стефан Дідух, чоловік із рідного авторові села, який листувався зі Стефаном після виїзду до Канади, та Іван Артемійчук, чий

споруджений перед еміграцією кам'яний хрест і до сьогодні стоїть у Русові на одному з горбів [4, 38].

Учні повинні знати, що теми еміграції В. Стефаник торкався і в інших творах, уводячи в тканину текстів багатозначні красномовні деталі: розповідь трирічного Андрійка про скору поїздку до Канади («Мамин синок»), сварки Митра із жінкою через різне ставлення до виїзду в Канаду («Осінь»), сприймання Канади як утопічного порятунку для багатодітної сім'ї Івана («Кленові листочки»). Перу митця належить також стаття «Для дітей», надрукована М. Павликом у журналі «Громадський голос» (1899, №9), у якій серед основних причин еміграції названо швидке зубожіння трудящих мас.

Вивчення причин цього ганебного явища, накопичення багатьох життєвих спостережень і вражень, глибокі й болючі роздуми над ними внаслідок творчої рецепції В. Стефаника трансформувалися в соціально-психологічну новелу «Камінний хрест». Важливо наголосити на тому, що в цьому творі письменник розкриває тему еміграції, головним чином, через психологічний стан головного героя – збірний образ українських емігрантів [6, 10]. У новелі фактично відсутній сюжет у традиційному його розумінні. Автор не дотримується причинно-часового порядку розгортання подій. У «Камінному хресті», як зауважує О. Гнідан, «йдеться не про підготовку до події – подію-результат» [1, 98]. Композиція твору також підпорядкована основній меті письменника – вплинути на емоції та почуття читача. Новела складається з семи розділів, із яких лише перший подає портрет головного героя з епізодичними моментами його біографії, решта шість присвячені показу переживань людини, яка вимушено позбувається всього, що було нажито тяжкою працею.

Під час психологічного аналізу новели «Камінний хрест» необхідно акцентувати увагу старшокласників на тому, що В. Стефаник уникає прямих описів, що також є виявом психологізму в творі. Письменник не подає чіткого портрета Івана Дідуха, а зображує героя в асоціативному зіставленні з конем. «Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотузьяну шлею, – пише В. Стефаник. – Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником» [9, 66]. Учні повинні відзначити, що таке порівняння не лише характеризує головного героя як людину, що тяжко працює, а й має символічне значення: в умовах тотальної бідності господар доведений до стану худоби. Іван Дідух прикладає надлюдські зусилля, щоб обробити «горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле» [9, 68], і все-таки вважає це неабияким щастям, даром Божим. Учитель літератури має також звернути увагу десятикласників на

характерне для творчості В. Стефаніка апелювання селянина до Бога як джерела добра, яке Л. Горболіс пропонує розглядати як свідчення щирості, гуманності, відвертості героя [2, 50]. Християнська мораль займає також важливе місце в тканині інших творів митця.

Глибоке осмислення письменником теми еміграції крізь призму почуттів та переживань героїв знаходить вияв у основній частині новели «Камінний хрест». У ході психологічного аналізу твору учні повинні самостійно знаходити в тексті засоби психологічного зображення. Наприклад, надзвичайно болісними, важкими є прощання Івана Дідуха з рідним селом, які, як слушно наголошує Н. Шумило, «супроводжуються елементами ритуальної обрядовості похорону, що асоціюється з відходом в інший, потойбічний світ» [11, 37]. До таких красномовних елементів належать танок Івана та Катерини, плач, що асоціюється з голосінням: «...від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-поміж острих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив» [9, 72]. Глибоким психологізмом пройнятий один із центральних, хоч і неживих образів. Хрест перш за все асоціюється з могилою.

Важливим моментом аналізу новели «Камінний хрест» у психологічному аспекті є детальний розгляд образів-символів, які виступають у творі одним із провідних засобів психологічного розкриття теми еміграції. Так, межу між «українським сьогодні» й «канадським завтра», межу між звичним теперішнім і невідомим майбутнім символізує поріг, який так важко було перейти старій Іванисі: «...Іваниха обчепилася руками порога і приповідала: – Ото-сми ті віходила, ото-сми ті вігризла оцими ногами!» [9, 76]. Символічного значення смерті набуває образ Канади – країни, яка, здавалося б, повинна стати порятунком для бідуючої родини Дідухів: «Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам! – І показав їй через вікно могилу» [9, 72] Учні повинні засвоїти, що для В. Стефаніка характерні такі, здавалося б, нелогічні порівняння, трансформовані в образи-символи. Психологічне навантаження несе на собі й абстрактний образ-символ зовнішньої «глухоти» («В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав» [11, 74]), який М. Кодак тлумачить не як вираження черствості людей, а, навпаки, як наслідок соціально-психологічного досвіду [3, 38]. Односельчани не хочуть чути гірких слів туги Івана Дідуха, вони ніби навмисне уникають розмов про рідний край, а згодом і самі констатують: «За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народу здержіти та й кількі біді вітримати» [9, 71]. Таке небажання покидати рідну землю і водночас ситуація абсолютної відсутності будь-яких перспектив для щасливого життя на

Батьківщині – один із виявів глибокого трагізму життя тогочасного селянства. Старшокласники повинні самостійно знаходити та під керівництвом педагога трактувати подібні вияви психологізму в художньому творі, а також усвідомити, що художнє мовлення В. Стефаніка є нарізно символічним, на чому наголошує й С. Микуш [7, 57].

На особливу увагу під час психологічного аналізу новели «Камінний хрест» заслуговує багатозначний образ кам'яного хреста, поставленого головним героєм на горбі. Окрім уже згаданого значення могили, він постає в новелі символом християнської моралі. Прощаючись із односельцями, Іван Дідух просить їх прослідкувати, аби священик не оминав його кам'яного хреста в свята й обов'язково кропив свяченою водою. У поєднанні з образом горба кам'яний хрест є символом тяжкої праці та наполегливості. Старий Іван доклав титанічних зусиль, щоб спорудити пам'ятник на високому пагорбі, але саме так вирішив увіковічнити пам'ять про свою родину. Варто також розглядати камінний хрест як образ-символ омертвілості людської душі. Емігруючи до Канади, сім'я Дідухів душевно спустошена. В. Стефанік деталізує цю думку безпосереднім порівнянням головного героя з каменем: «...Іван дивився на людей, як той камінь на воду» [9, 69]. Однак настрої головного героя досить швидко кардинально змінюється: «Й мив стару за шию і пустився з нею в танець. – Польки мені грай, по-панцьки, мам гроші!» [9, 76].

Цікавою інформацією для десятикласників буде заглиблення вчителя у зміст твору й акцент на тому, що В. Стефанік, який вивчав психіатрію на медичному факультеті Краківського університету, зобразив психологічний стан Івана Дідуха під час прощання з рідним селом як межовий між апатією (зниженням емоційно-вольового тону, відсутністю природних емоційних реакцій, байдужістю [10, 184]) та ейфорією (неадекватно підвищеним настроєм із безтурботністю, без достатньої критичної оцінки власного стану, вчинків та дій [10, 316]). Такий прийом, майстерно використаний письменником, яскраво відбиває трагізм еміграційних процесів для українських господарів.

Старшокласники мають зазначити, що особливе психологічне навантаження в новелі «Камінний хрест» несуть на собі художні деталі. Серед них варто назвати згадку про те, що Іван Дідух «...ніколи не їв коло стола», бо ще з часів наймитування та військової служби звик обідати на лаві. Така художня деталь засвідчує ментальну особливість свідомості українця асоціювати себе з певним узвичаєним суспільним статусом. Привертає увагу той факт, що саме проходячи повз камінний хрест, Іван виривається зі стану ейфорії, повертаючись до адекватного сприймання

дійсності: «Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки. Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочуняв і показував старій хрест...» [9, 76]. Гнітючі настрої гостей, що прийшли попрощатися з Дідухами, їхні спогади про щасливе минуле та прокльони тяжкого теперішнього, де панують злидні, здирництво шинкарів, панів та ксьондзів, лише підкреслюють соціальні причини еміграції українців за кордон.

Переконливими засобами вираження психологізму, які також підпорядковані розкриттю головної теми новели «Камінний хрест», є глибоко психологічні діалоги і монологи, що увиразнюють мовлення персонажів, передають їх внутрішній стан. Учитель повинен прослідкувати, щоб учні усвідомили це. Варто наголосити також на тому, що характерним є уникання В. Стефаніком власної оцінки подій. Десятикласники мають звернути увагу на те, що в творі майже відсутні слова автора. Таким чином письменник ніби дає змогу героям самотійно виразити глибину власних почуттів та переживань, що в свою чергу підсилює психологізм новели.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Оскільки до вивчення на уроках української літератури в десятому класі сучасною програмою запропоновано новелу В. Стефаніка «Камінний хрест», у якій автор звернувся до психологічного розкриття актуальної й надзвичайно болючої для тогочасного суспільства проблеми еміграції українського селянства, доцільним є аналіз твору саме в психологічному аспекті. Учитель літератури повинен скерувати роботу старшокласників над аналізом новели так, щоб вони змогли визначити такі засоби вираження психологізму в творі, як: уникнення письменником традиційної побудови сюжету та причинно-часового порядку розгортання подій і прямих описів; активне залучення до тканини тексту образів-символів, художніх деталей, заснованих на асоціативності порівняння; апелювання до елементів ритуальної обрядовості; використання специфічної форми твору тощо. Дана стаття ґрунтовністю й важливістю досліджуваної проблеми лише окреслює важливі напрями подальшого вивчення особливостей психологічного аналізу новел В. Стефаніка, які потребують розвитку й поглиблення в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнідан О. Д. Василь Стефанік. Життя і творчість / О. Д. Гнідан. – К. : Рад. школа, 1991. – 482 с.
2. Горболіс Л. М. Світоставлення українця і народно-релігійна мораль у новелі В. Стефаніка «Сини» / Л. М. Горболіс // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – С. 47–52.
3. Кодак М. П. Психологізм і поетика творчості Василя Стефаніка / М. П. Кодак // Українська мова і література в школі. – 1980. – № 9. – С. 33–42.

4. Лесин В. М. Василь Стефаник. Життя і творчість / В. М. Лесин. – К. : Дніпро, 1981. – 150 с.
5. Лесин В. М. Оповідання В. Стефаника «Камінний хрест» / В. М. Лесин // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 5. – С. 19–26.
6. Литвинова І. В. Проблема еміграції в новелі В. Стефаника «Камінний хрест» / І. В. Литвинова // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 34. – С. 9–11.
7. Микуш С. Й. Вивчення поезики В. Стефаника: навч. посіб. / С. Й. Микуш. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – 176 с.
8. Проценко І. М. Розгляд новел В. Стефаника / І. М. Проценко // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 3. – С. 35–41.
9. Стефаник В. Вибране / В. Стефаник. – Ужгород : Карпати, 1979. – 392 с.
10. Шевчук І. Д. Практикум по общей психиатрии / І. Д. Шевчук. – М. : Медицина, 1994. – 352 с.
11. Шумило Н. Літературний феномен Василя Стефаника (Національний варіант експресіонізму) / Н. Шумило // Українська література в загальноосвітній школі. – 2001. – № 3. – С. 34–42.

РЕЗЮМЕ

В. А. Захарова, Ю. В. Ткаченко. Психологический аспект анализа новеллы В. Стефаника «Каменный крест» в старшей школе.

В статье рассматриваются особенности анализа новеллы «Каменный крест» в психологическом аспекте, исследуются средства психологического раскрытия темы эмиграции в произведении. Выявляются основные акценты, которые должен расставить учитель-словесник при работе над текстом новеллы В. Стефаника в десятом классе общеобразовательной школы. Представлены практические рекомендации педагогу по определению учащимися средств психологического изображения в «Каменном кресте». В статье анализ произведения именно в психологическом аспекте определен как наиболее целесообразный при изучении новеллы В. Стефаника «Каменный крест» на уроках литературы в старшей школе.

Ключевые слова: психологический анализ, эмиграция, психологизм, средства психологического изображения, ассоциативность, психологический диалог, психологический монолог, художественная деталь, образ-символ.

SUMMARY

V. Zakharova, Y. Tkachenko. The psychological aspect of analysis the V. Stefanik's novel «The Stone Cross» in high school.

The article deals with features of analysis of the novel «The Stone Cross» in psychological aspect, it also explores means of psychological study of the topic of emigration in the novel. Main emphasis, which the teacher of literature should place while drafting V. Stefanik's novel in the tenth form of secondary school are investigated. Practical recommendations for teacher of the definition of psychological images for students in «The Stone Cross» are presented. In the article the analysis of the novel in the psychological aspect is determined like the most appropriate while investigation V. Stefanik's novel «The Stone Cross» at the lessons of literature in high school.

Key words: psychological analysis, immigration, psychology, means of psychological images, associativity, psychological dialogue, psychological monologue, artistic detail, the image character.